

DR. FERIT DUKA (TIRANË)

ETNIA SHQIPTARE DHE PROCESI I ISLAMIZIMIT NË KOSOVË (SHEK.XV - XVIII)

Ashtu si në trevat e tjera shqiptare, edhe në rajonin e Kosovës kalimi i popullsisë vendëse në fenë islame si proces tërësor fillon me vendosjen e sundimit osman në rajonin e lartpërmendur. Edhe pse brenda limiteve të qindvjetëshit XV përhapja e islamit në territorin e Kosovës nuk ishte zgjeruar në caqe të lakmueshme, rezultatet fillestare të këtij procesi kurrësesi nuk mund të shpërfillen.

Shqyrtimi i dokumentacionit osman të kohës tregon se në vitet 80 të këtij qindvjetëshi në qytetet kryesore të Kosovës, si në Pejë, në Prishtinë e në Vuçiternë, ishin formuar bashkësitë myslimane (cemaat-i müslümânân) me një numër të caktuar familjesh të islamizuara. Kështu në vitin 1485 bashkësia e myslimanëve të qytetit të Pejës numëronte 33 shtëpi (hane)¹, ajo e qytetit të Vuçiternës më 1487-1488 33 shtëpi, ndërsa në qytetin e Prishtinës po këtë vit ishin regjistruar 51 shtëpi myslimane, nga 299 shtëpi që kishte gjithsej ky qytet².

Më tej, në dekadat e para të qindvjetëshit XVI (v.1525) popullsia e islamizuar e qyteteve Novobërdë, Trepçë (e Sipërme dhe e Poshtme), Prishtinë dhe Vuçiternë, ishte vendosur nëpër lagjet e veçanta myslimane³. Aty nga fundi i këtij qindvjetëshi pamja konfesionale e popullsisë urbane të Kosovës kishte pësuar ndryshime të dukshme në dobi të islamit. Nga të dhënat e defterëve osmanë të kohës në fjalë rezultojnë se përqindja e islamizimit të popullsisë së qyteteve të këtij rajoni paraqitej e tillë: Peja 90 për qind, Vuçiterna 80 për qind, Prizreni 55,9 për qind, Trepça 21 për qind, Belasica 16 për qind, Janieva 14 për qind etj⁴.

Ecuria e islamizimit të disa prej qyteteve të Kosovës në harkun kohor fundi i shek.XV - fundi i shek.XVI, paraqitet e tillë: Peja nga 17 për qind, që e kishte shkallën e islamizimit në vitin 1485, në vitin 1529-1536 arrin në 39 për qind, kurse në vitin 1582 ngjitet në kuotën 90 për qind. Ndërsa më 1487 popullsia qytetare e Prishtinës dhe e Vuçiternës ishte islamizuar përkatësisht 13 e 25 për qind, në vitin 1525 shkalla e islamizimit të këtyre dy qyteteve u ngjiti përkatësisht në 33 e 34 për qind, kurse në vitet 1566-1574 popullsia myslimane zinte përkatësisht 60 e 80 për qind të numrit të përgjithshëm të shtëpive të qyteteve në fjalë. Me ritme të shpejta procesi i islamizimit ishte zhvilluar edhe në qytetin e Prizrenit. Nga 273 shtëpi myslimane, në vitet 1529-1536, që përbënin 32 për qind të numrit të përgjithshëm të shtëpive të këtij qyteti, në vitin 1591 numëroheshin 320 shtëpi myslimane, nga 572 shtëpi që kishte në këtë kohë qyteti i mësipërm⁵.

Për kah hershmëria e fillimeve të procesit të islamizimit të popullsisë dhe të ritmeve të këtij procesi, qytetet e Kosovës qëndronin në radhët e para të qyteteve shqiptare. Kjo veçori u përcaktua ndërmjet të tjerave, edhe prej rrethanave specifike të pozitës politike të trevës së lartpërmendur në prag të vendosjes së sundimit osman. Sikurse është e njohur, në Kosovë sundonte prej kohësh shteti i carëve serbë dhe kisha serbe. Pushtimi osman i kësaj treve çoi në likuidimin e klasës sunduese serbe, duke i

dhënë mundësi popullsisë autoktone shqiptare të çlirohej nga autoriteti fetar i kishës serbe dhe gradualisht të kalojë në fenë islame.

Ndërsa deri në fund të shek.XVI diagrama e islamizimit të popullsisë qytetare të Kosovës ishte në ngjitje të shpejtë, e njëjta gjë s'mund të thuhet kur është fjala për popullsinë fshatare të këtij rajoni. Vetëm gjatë shek.XVII, sikundër informojnë burimet historike, mund të flitet për një përhapje masive të islamit jo vetëm në masat urbane, por edhe në ato rurale të Kosovës. Kjo e vërtetë ka gjetur shprehje më së miri në njoftimet e misionarëve katolikë në trevat shqiptare.

Arqipeshkvi i Tivarit Marin Bici, në relacionet e veta dërguar Selisë së Shënjtë më 1610, ndërsa theksonte se fshatra të tëra të Shqipërisë kishin mohuar besimin e krishterë, duke kaluar në fenë islame, vinte në dukje se nga 80 kisha ortodokse që kishte qyteti i Prizrenit, tashmë kishin mbetur dy syresh⁶. Po ashtu, në gjysmën e parë të shek.XVII popullsia myslimane mbizotëronte jo vetëm në qytetin e Prizrenit, por edhe në fshatrat e rrethit të tij⁷. Domethënë se në këtë drejtim është edhe e dhëna sipas të cilës vetëm brenda katër vjetëve (1621-1624) në 200 fshatra të rrethit të Prizrenit ishin islamizuar 3 000 banorë⁸.

Përparimet e shpejta të procesit të përhapjes së fesë islame në mesin e popullsisë së rajonit të Kosovës gjatë shek.XVII dëshmohej edhe prej defterëve osmanë të taksës së xhizjes që paguante popullsia e krishtere. Sipas një defteri të xhizjes së vilajetit të Prizrenit të vitit 1593, nëntë fshatra të këtij vilajeti përmenden si të islamizuara. Nga i njëjti burim mësohet gjithashtu se nga 178 fshatra që kishte vilajeti i mësipërm, rreth 110 syresh figurojnë të regjistruara me jo më shumë se 10 shtëpi secili⁹, çka flet për një pakësim të ndjeshëm të numrit të shtëpive të krishtera në këto fshatra për shkak të kalimit të një pjese të madhe të popullsisë në fenë islame.

Rënia drastike e numrit të shtëpive të krishtera në rajonin e Kosovës gjatë shek.XVII konstatohet qartë edhe përmes analizës krahasuese të të dhënave të defterëve të xhizjes të viteve 1551-1555 dhe 1650 e 1688 për vilajetet e Prishtinës dhe të Novobërdës që po paraqesim në tabelën vijuese:

Vilajetet	Shtëpi të krishtera në vitet 1551-1555	
Shtëpi të krishtera	në vitet 1650 ¹⁰	e 1688
Prishtina	4 955	3 277
Novobërda	5 110	1 360

Kalimi në islamizëm i pjesës më të madhe të popullsisë së Kosovës u shoqërua me ndryshime të thella në pamjen urbanistike të vendbanimeve dhe në formacionin kulturor të popullsisë së rajonit të Kosovës. Kultura islamike, e formëzuar në këtë pjesë të truallit shqiptar, u integrua natyrshëm si pjesë e pandarë e kulturës sonë kombëtare. Në qytete të ndryshme të Kosovës u ndërtuan mjaft objekte të kultit islamik si xhami, madrese, teqe, imarete etj., si dhe u themelua një numër i konsiderueshëm vakëfesh. Udhëtari i njohur turk i shek.XVII, Evlia Çelebiu, duke përshkruar këto vise në vitin 1660 ka përcjellë edhe këtë njoftim për qytetin e Vuçiternës: "Në çarshi (është fjala për pazarin e Vuçiternës - F.D.) ndodhen vakëfet e Hydavendigjarit (sulltan Murati I - F.D.) dhe një xhamij e quajtur "Xhamia e Vjetër". Ka medrese, teqe dhe mektepe. Afër Gjykatës ndodhet hamami Keshif (?)"¹¹.

Islamizimi i popullsisë shqiptare në Kosovë, në viset perëndimore të Maqe-

donisë së sotme, në zonën kufitare shqiptare-malazeze dhe në atë shqiptare-greke (Çamëri etj.) çoi në vendosjen e një vije të qartë dalluese ndërmjet etnosit shqiptar dhe etnoseve të huaja, duke u bërë kështu një faktor i rëndësishëm që pengoi rrudhosjen etnike të popullit shqiptar.

Përkundër këtyre realiteteve, veçanërisht kur është fjala për Kosovën, historiografia jugosllave, e kryesisht ajo serbe, është përpjekur dhe përpiket të shtrembërojë në mënyrë flagrante raportet ndërmjet islamizimit dhe etnicitetit të Kosovës. Në kundërshtim me tezën e drejtë, sipas së cilës islamizimi në Kosovë dhe në viset perëndimore të Maqedonisë ishte islamizim i popullsisë shqiptare autoktone në këto troje, përfaqësuesit e historiografisë të lartpërmendur¹² janë përpjekur e përpikën që me argumente të sajura në gjithfarë mënyrash dhe me konstruksione artificiale, të mbajnë në këmbë tezën se islamizimi në Kosovë është fenomen që si kohë u takon kryesisht shek. XVIII-XIX dhe që lidhet me “eksodin shqiptar” nga malësitë e veriut drejt tokave të Kosovës dhe të Maqedonisë Perëndimore, ngjarje kjo që paska shoqëruar “shpërnguljet e mëdha serbe” pas luftërave austro-osmane të viteve 1689-1690 dhe të vitit 1737. Sipas kësaj teze, islamizimi shërbeu si instrument në duart e masave të islamizuara shqiptare që qenkan dyndur në Kosovë, për të “islamizuar” e pastaj edhe për të “shqiptarizuar” territorin e Kosovës. Kjo ishte paraqitja thelbësore e kësaj teze, sepse në punime të ndryshme ajo është shtjelluar në variante të shumta, në përshtatje me kërkesat e politikës antishqiptare të nacionalizmit serbomadhi në Kosovë.

Një nga përfaqësuesit e kësaj historiografie, J. Tomić, ka theksuar se rryma e emigracionit serb drejt veriut nuk i preku krahinat që përfshiheshin në rrethet e Gjakovës, të Pejës dhe të Prizrenit, por vetëm Kosovën (nënkupto: Fushë-Kosovë), Sanxhakun dhe Moravën e Sipërme. Veçanërisht në të parat, sipas autorit në fjalë, “hemoragjia” e elementit serb duhet parë si konsekuencë e islamizimit dhe e shqiptarizimit, të shtuara këto veçanërisht në kushte të favorshme për dhunën më të egër të myslimanëve¹³. Për interpretime arbitrare dhe devijime të forta nga e vërteta historike në trajtimin e çështjeve që lidhen me historinë etnike të Kosovës dhe veçmas me natyrën dhe rezultatet etnike të procesit të islamizimit në trevën e përmendur, shquhet edhe studiuesi serb D. Bogdanoviç, i cili, duke tërhequr vëmendjen në rëndësinë që J. Tomić i kushton procesit të “islamizimit” dhe të “shqiptarizimit” të Kosovës, thekson se elementi i islamizuar shqiptar, në sajë të pozitës së vet të privilegjuar në shtetin osman, u përhap në mënyrë të papërmbajtur dhe me dhunë mjaft të egër bëri që populli serb të shndërrohet në pakicë në “krahinën e vet amtare”¹⁴. Madje për Bogdanoviçin, jo vetëm islamizimi, por edhe katolicizmi shqiptar paska qenë rrezik për etninë serbe (!), kur shkruan se “pikat misionare (katolike - F.D.) shqiptare në Prizren, në Gjakovë dhe në Shkup që nga shek. XVII, ishin në duart e shqiptarëve dhe se në një perspektivë të largët, por për Kurinë e Romës të arritshme, krijohej baza për shqiptarizimin dhe nëpërmjet tij për latinizimin e pjesës qendrore të hapësirave ballkanike, natyrisht me kusht që shqiptarët katolikë të mos islamizoheshin në mënyrë masive”¹⁵.

Domethënia e pikëpamjeve të tilla antishkencore është e qartë: të imponohet me çdo kusht mendimi se Kosova është “tokë historike serbe” dhe jo shqiptare, se islamizimi u bë “guri magjik” në duart e shqiptarëve që “të deserbizojnë” e “të shqiptarizojnë” Kosovën dhe viset perëndimore të Maqedonisë. Mirëpo arsyetimi nga pozitat e logjikës së shëndoshë historike nxjerr në shesh se pikëpamje të tilla nuk kanë

asgjë të përbashkët me të vërtetën. Pa hyrë në shqyrtimin e fakteve historike, duhet theksuar se studimet rreth demografisë historike të trojeve shqiptare kanë vërtetuar se nuk kanë ndodhur lëvizje popullsie prej trevave të brendshme malore të Shqipërisë së Veriut në viset e Rrafshit të Dukagjinit dhe të Kosovës¹⁶. Nga ana tjetër, është krejtësisht e papranueshme që shqiptarët të mund të shkonin e të islamizonin një popullsi të tërë nëpërmjet një feje që s'ë kishin të tyren dhe që e kishin adoptuar rishtaz. Prof. S. Rizaj, duke hedhur poshtë si të pathemeltë në pikëpamje shkencore tezën mbi "serbët e shqiptarizuar" nëpërmjet islamizimit, tërheq vëmendjen edhe për atë se serbët, duke u islamizuar, nuk kishin pse të praninin edhe gjuhën shqipe, përderisa kjo e fundit nuk ishte as gjuhë e fesë islame, as gjuhë e administratës osmane. Me islamizimin e serbëve duhej të ndodhte arabizimi ose turqizimi i tyre e jo ata të praninin tiparet kombëtare shqiptare që s'kishin lidhje me fenë islame. Ndërkaq është e pabesueshme që të ndodhte asimilimi shqiptar i popullsisë serbe përmes islamizimit të saj, kur serbët kishin të lejuar nga administrata osmane shkollimin në gjuhën e tyre amtare në një kohë që shqiptarët ishin të privuar nga një e drejtë e tillë. Siç vëren me të drejtë studiuesi në fjalë¹⁷, "serbët e shqiptarizuar" s'ishin gjë tjetër veçse shqiptarë ortodoksë të islamizuar, banorë autoktonë të territorit të Kosovës. Me kalimin në fenë islame tek ata ndryshoi vetëm përkatësia fetare, por jo dhe përkatësia kombëtare shqiptare¹⁸.

Sidoqoftë ajo që këtu ka më tepër rëndësi janë faktet që na paraqet historia e zhvillimit të proceseve të islamizimit në territorin e Kosovës dhe në viset perëndimore të Maqedonisë. Sikurse është theksuar në radhët e mëparshme të këtij kumtimi, islamizimi i popullsisë së këtyre viseve, ashtu si në trojet e tjera shqiptare, kishte filluar menjëherë pas pushtimit osman, ndërsa ritmet e këtij procesi në këto toka jo vetëm që s'ishin më të ulëta në krahasim me krahinat e tjera shqiptare, por në shumë raste ishin edhe më të larta. Mjafton të përmendim se nga fundi i shek. XVI, sikurse konkludohet nga të dhënat e defterëve të regjistrimeve osmane për trevën e Kosovës, gati gjysma e popullsisë qytetare të kësaj treve ishte islamizuar. E njëjta gjë duhet thënë edhe për qytetet e pjesës perëndimore të Maqedonisë si Dibra, Tetova, Kërçova etj.

Hetimi i ecurisë së procesit të islamizimit të popullsisë së Kosovës në shek. XVII, sikurse është bërë e qartë edhe më parë, kur është shqyrtuar veçmas kjo dukuri, bën të mundur që të nxirret përfundimi se deri në pragun e luftës austro osmane të vitit 1689-1690 (pas së cilës thuhet se ndodhi "shpërngulja e parë serbe" nga Kosova dhe filloi "islamizimi" masiv dhe "shqiptarizimi" i kësaj treve) shumica dërrmuese e popullsisë së Kosovës ishte islamizuar¹⁹. Jo më pak e rëndësishme është që të dihet edhe përkatësia etnike e popullsisë së islamizuar në Kosovë. Dëshmi të pakundërshtueshme vërtetojnë se popullsia e islamizuar e Kosovës i përkiste kryesisht etnosit shqiptar. Kjo bëhet e qartë kur shihet se në shumë raste në defterët osmanë të regjistrimit të gjysmës së dytë të shek. XVI gjenden banorë të islamizuar të qyteteve të Kosovës që ende ruanin për mbiemra emrat e krishterë të prindërve të vet ose mbiemra që ishin karakteristike për shqiptarët, si Ali Gjoçi, Hysen Barda, Hasan Gjini, Mustafa Gjergji, Aliu i biri i Bardit, Ahmeti i biri i Ali Dedës, Rexhep Deda, Mahmud Deda, Memi i biri i Bushakës, Hasan Deda, Haxhi Deda, Ali Pjetri etj²⁰. E njëjta dukuri është konstatuar edhe për banorët e islamizuar deri nga fundi i shek. XVI të nahijeve të Hoçës (në sanxhakun e Prizrenit) dhe të Opojës (i cili bënte pjesë në sanxhakun e Dukagjin-

it dhe përfshinte viset në jug të Prizrenit) Edhe këtu u dukën qartë elementet e shqiptarësisë së antroponimisë së popullsisë së islamizuar me karakteristikat e theksuara më sipër²¹.

Etniciteti shqiptar i popullsisë së islamizuar të trevës së Kosovës është dëshmuar më se një herë edhe në relacionet e misionarëve katolikë shqiptarë të shek.XVII. Ndërmjet informatave të shumta po veçojmë atë që sjell Pjetër Mazreku për vizitën e tij në Prizren, në vitin 1623, ku thuhet se "Prizreni kishte

12 000 banorë myslimanë, shumica e të cilëve ishte shqiptarë"²². Pohimi i këtij relatori se shumica e popullsisë së islamizuar të Prizrenit ishin shqiptarë, na jep të drejtën që islamizimin ta konsiderojmë si proces që lidhej kryesisht me popullsinë shqiptare të Kosovës.

Të dhënat për shqiptarësinë e popullsisë së islamizuar të Kosovës që u përka-sin shek.XVI dhe gjysmës së parë të shek.XVII të shpien në përfundimin se islami si fe ishte përhapur në mënyrë masive në radhët e popullsisë shqiptare dhe jo të asaj serbe. Prej këndej nxirret edhe përfundimi tjetër se, duke qenë se u islamizua krye-sisht etnosi shqiptar dhe jo ai serb dhe se popullsia e islamizuar formonte shumicën dërrmuese të krejt popullsisë banuese në territorin e sotëm të Kosovës deri në prapun e luftës austro-osmane të vitit 1689-1690, etnia serbe në Kosovë nuk përbënte veçse një pakicë kundrejt etnisë shqiptare. Është po ashtu me vend të afirmojmë në këtë kontekst se sa pa kuptim tingëllojnë tezat e përfaqësuesve të shkollës historike të romantizmit nacionalist serb, të cilët përpiqen të mallkojnë islamizimin në Kosovë, si proces që paska përmbysur realitetin etnik të kësaj treve në dobi të popullsisë shqiptare dhe në dëm të asaj serbe. Islamizimi në trevën e Kosovës ishte një faktor që ndikoi në mënyrë vendimtare në dobësimin e pozitës sunduese të kishës serbe në trevën e lartpërmendur, duke stimuluar fuqishëm konservimin e etnisë shqiptare në Kosovë në rrjedhën e shekujve.

1 S.Pulaha, *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, I-II, Tiranë, 1974, f.50-53.

2 *Basbakanlik Osmanli Arsivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri*, nr.22, v.892/1487-1488, f.2, 8.

3 *Po aty*, nr.133, f.12, 125, 161, 210.

4 Shifrat në përqindje janë llogaritur në bazë të përpunimit të të dhënave të defterëve osmanë të regjistrimit të pronave dhe të popullsisë për territorin e Kosovës me treguesit arkivorë të mëposhtëm: *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arsivi (TKGMA)*, Ankara, Defter 59, v.1582, fl.141-144; Defter 55, v.1591, fl.13-17; Defter 124, v.1566-1574, fl.3-7, 95-97, 112-115, 123, 229-231, 311-315; Shih në të njëjtën kohë edhe: S.Pulaha, *Popullsia shqiptare e Kosovës gjatë shek.XV-XVI*, Tiranë, 1983, f.504-508, 510-565.

5 Hollësisht për këtë shih: F.Duka, *XV-XVIII yzyyllarda Arnavut nüfusunun islamlasmasi sürvecinin gidisati üzeline gozlemler*, në: "XI Türk Tarih Kongresi bildivileri", Ankara, 1994.

6 I.Zamputi, *Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë Veriore dhe të Mesme në shek.XVII*, vëll.I (1610-1634), Tiranë, 1963, f.171.

- 7 S.Rizaj, *Kosovë gjatë shek.XV, XVI dhe XVII*, Prishtinë, 1982, f.468.
- 8 I.Zamputi, *Relacione...*, vëll.I, f.337.
- 9 BOA, Maliyeden Müdewer, *Defter-i cizje-i gebran-i vilayet-i Prizrin*, nr.14930, viti 1001/1593.
- 10 Të dhënat për vitin 1650 i përkasin Novobërdës.
- 11 E.Çelebi, *Seyyahatnamesi*, cilt 5, Dersaadet 1315/1899, f.550.
- 12 Këtu mund të përmenden: J.Cvijic, *La péninsule Balkanique. Géographie humaine*, Paris, 1918; J.Tomitch, *Les albanais en Vieille Serbie et dans le sandjak de Novi-Bazar*, Paris, 1913; J.Hadzi - Vasiljevic, *Muslimani nase krvi u Juznoj Srbiji*, Beograd, 1924; A.Urosevic, *Kosovo*, Beograd, 1965; Dj.Sliepcevic, *Srpsko-arbanaski odnosi kroz vekove ca posebnim osvrtom na novije vreme*, München, 1974; D.Bogdanovic, *Knjiga o Kosovu*, Beograd, 1985.
- 13 J.Tomitch, *Les albanais...*, f.38, 40.
- 14 D.Bogdanovic, *Knjiga...*, f.84.
- 15 *Po aty*, f.86.
- 16 S.Pulaha, *Popullsia...*, Tiranë, 1984, f.649.
- 17 S.Rizaj, *Kosova...*, f.476.
- 18 *Po aty*, f.461.
- 19 Sipas S.Rizës në vitin 1685 popullsia e Kosovës ishte islamizuar në shkallën 80 për qind. (*Po aty*, f.401).
- 20 S.Pulaha, *Popullsia...*, f.488.
- 21 *Po aty*, f.105.
- 22 I.Zamputi, *Relacione...*, vëll.I, f.337; M.Tërnavë, *Përhapja e islamizmit në territorin e sotëm të Kosovës deri në fund të shek.XVII*, në: "Gjurmime albanologjike", Seria e shkencacave historike, IX-1979, Prishtinë, 1980, f.62.